

Diskussion

At handle i tid og rum

ET SOCIALKONSTRUKTIVISTISK HISTORIEBEGREB

AF

BERNARD ERIC JENSEN

Ved Dansk Historikermøde 2003 fremlagde jeg en analyse af danske faghistorikeres historiebegreb, der efterfølgende blev trykt i *Historisk Tidsskrift*.¹ Det affødte kun en kort debat med Carsten Due-Nielsen,² og i et forsøg på at få igangsat en bredere debat herom vil jeg nu skitsere, hvad der for mig udgør et frugtbart og velbegrundet alternativ til den fremherskende opfattelse – et historiebegreb, der kan betegnes som socialkonstruktivistisk.

Rivaliserende historiebegreber

Jeg fremstillede ikke dansk faghistorie som en monolitisk traditionsdannelse, men pegede på, at den fremherskende opfattelse sætter lighedstegn mellem begreberne 'historie(n)' og 'fortid(en)'. Historie defineres følgelig som en videnskab om det fortidige (på tysk *Vergangenheitswissenschaft*) og faghistorikere som fortidsspecialister, og dermed etableres der et metodisk-teoretisk skel mellem at udforske fortidige og nutidige sagforhold – en grænsedragning, som den britiske historiker Raphael Samuel har søgt at indfange ved hjælp af en ramrende metafor:

1 B. E. Jensen, »Faghistorikeres historiebegreb. Baggrund, kendetegn og virkninger«, *Historisk Tidsskrift* 104:2004, s. 179-207.

2 C. Due-Nielsen, »Forsvar for fortiden«, *Historisk Tidsskrift* 104:2004, s. 208-217, B.E. Jensen, »Et utidssvarende historiebegreb«, sst., s. 406-410 og C. Due-Nielsen, »Tidsånd eller døgnflue«, sst., s. 411-413.

(...) the Chinese wall between past and present (...) is one of the chief legacies of the Rankean revolution in historical scholarship and (...) has been powerfully reinforced in more recent times.³

Det er på sin plads at gengive et par af spidsformuleringerne i vort fags arkiv, da de viser, at Samuels karakteristik ramte helt i plet. I sine forelæsninger over 1700-tallets danske historiografi sagde Caspar Paludan-Müller det bl.a. på denne måde:

Historieskrivning har kun det afsluttede til Gjenstand, en Nutidshistorie er, ret beset, en Selvmodsigtelse.⁴

Små hundrede år senere blev en lignende formulering brugt af Aksel E. Christensen i indledningen til *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund* (1969):

Principielt omfatter historien hele menneskehedens fortid uden nogen form for begrænsning, og begrebet 'forhistorie' er en baade sproglig og logisk urimelighed. (...) I parentes bemærket er det ligesaa ulogisk, at man i bestræbelserne for at føre historien mest muligt à jour har indført betegnelsen 'samtidshistorie', eftersom begrebet historie er uforeneligt med begrebet samtid.⁵

Jeg ville i min analyse ikke kun indkredse, hvad der udgør den fremherskende opfattelse blandt danske faghistorikere. Jeg gik også videre og ville både forklare, hvorfor det er blevet den dominante historieforståelse, og vurdere kvaliteten af de argumenter, der er fremlagt til fordel for en sådan opfattelse.

To faghistorikere, der videnskabsteoretisk stod ganske langt fra hinanden, valgte at afgrænse vort fag på næsten helt samme måde. Fagligt var Caspar Paludan-Müller især rundet af en historistisk-hermeneutisk tradition, hvorimod Aksel E. Christensen – som profileret Arup-elev – mere var præget af en positivistisk tilgang. Deres fælles fodslag i den sag indikerer, at det ikke har været videnskabsteoretiske argumenter, der har ligget bag det at definere historie som et fag, der alene skal beskæftige sig med det fortidige. Det har snarere været motiveret af et ønske

3 R. Samuel, »History Workshop Methods«, *History Workshop Journal*, 9:1980, s. 168.

4 C. Paludan-Müller, »Dansk Historiografi i det 18. Aarhundrede«, *Historisk Tidsskrift*, 4:1883, s. 46.

5 A.E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*, 1969, s. 11.

om at håndhæve retten til et bestemt fagligt territorium. Men ses der på de fremførte argumenter, kan de ikke – som jeg vurderer det – stå for en nærmere saglig prøvelse.

Carsten Due-Nielsen har ikke sat spørgsmålstegn ved holdbarheden af min empiriske hovedkonklusion, nemlig at danske faghistorikere sætter lighedstegn mellem begreberne 'historie(n)' og 'fortid(en)'. Men han stiller sig kritisk afvisende til, at det kaldes et fortidsfikseret historiebegreb, og han mener egentlig ikke, at der er grund til at bruge fagligt krudt på at drøfte den sag:

(...) de fleste danske historikere har taget det for givet, at historikernes emne var menneskehedens fortid.(...) [De] har betragtet det som en naturlig ting, et udgangspunkt som ikke krævede nogen forklaring.⁶

Men 'historie' er i dag et omstridt begreb, også blandt historikere af fag. Skal jeg gøre rede for de rivaliserende historiebegreber, må det medtænkes, at der ikke findes en teorineutral position, hvorfra det er muligt at beskrive, hvad denne strid drejer sig om. Den kan indkredses på flere måder, jeg nøjes dog med en enkelt. Det er bl.a. en strid om, hvilket afsæt der skal bruges, når man skal definere, hvad historie er – dvs. det, der i computersprog kaldes standardindstillingen (default position).

I den etablerede tradition gøres det ved at analysere, hvad fagfolk gør, når de udforsker fortidige forhold. Det fører gerne til en såkaldt hvad-er-historie-bog – dvs. en indføring i historiefagets grundlag, kendetegn og metode(r). Det er her let at forstå, hvorfor der sættes lighedstegn mellem 'historie(n)' og 'fortid(en)'. Det er en følge af det valgte afsæt.

Fagfolk, der tænker anderledes herom, gør brug af et helt andet afsæt. Deres startpunkt er ikke en fremstilling af, hvordan fagfolk udforsker noget fortidigt; de analyserer derimod, hvordan historie (i betydningen historisk-sociale processer) frembringes – dvs. hvad der på engelsk betegnes 'making history' og på tysk 'Geschichte machen'. Udgør dette ens udgangspunkt, er det ikke længere sagligt forsvarligt at sætte lighedstegn mellem 'historie' og 'fortid'. I stedet må historie vedrøre det sagforhold, at vi mennesker lever og virker i tid og rum.

Der findes ikke i faglitteraturen hævdundne betegnelser for disse rivaliserende historiebegreber. Men de kan benævnes henholdsvis observatør- og aktørhistorie, idet mennesker kan forholde sig til noget

6 C. Due-Nielsen, »Forsvar for fortiden«, Historisk Tidsskrift 104:2004, s. 209 & 214.

fortidigt på en meget forskellig måde. De kan anskue det fortidige i et distancerende og udforskende observatørperspektiv, men også i et indgribende aktørperspektiv, og de tilgange vil være styret af en forskellig historieinteresse.⁷

Alternative historieteoretikere

En del fagfolk har søgt at udmønte et alternativ til det fremherskende historiebegreb, men jeg nøjes med at skitsere, hvordan to af disse har arbejdet hermed.⁸ Den første vil være kendt af mange danske faghistorikere, hvorimod den anden – så vidt jeg kan skønne – er forholdsvist ukendt. Den første er den tyske historiker Reinhart Koselleck (1923-2006)⁹, den anden den amerikanske filosof David Carr (f. 1940).

Koselleck og Carr har – set i fugleperspektiv – deres intellektuelle rødder i og en og samme tradition: den hermeneutisk-fænomenologiske. Men ser man nærmere efter, drejer det sig om forskellige forgreninger af den tradition. Carr har især udmøntet sin historieteori i kritisk dialog med Edmund Husserls forfatterskab, hvorimod Koselleck har søgt at revidere og videreudvikle Martin Heideggers filosofiske analyse af menneskers eksistensvilkår – Heidegger, der havde været en af Husserls assistenter, men som sidenhen distancerede sig fra sin lærer.

Koselleck og Carr er i øvrigt bekendt med hinandens arbejde med historieteori. Det var fx Carr, der skrev en indgående anmeldelse af den engelske oversættelse af Kosellecks *Vergangene Zukunft* fra 1985 i tidsskriftet *History and Theory*.

Når Koselleck i dag er kendt blandt historikere, skyldes det især hans begrebshistoriske forfatterskab, hvorimod hans historieteori ikke har tiltrukket sig større opmærksomhed.¹⁰ Koselleck hæftede flere betegnelser på sin historieteori, den kaldes bl.a. for en historik. Det er en teori om menneske- og samfundslivets historicitet, og hermed ville han godtgøre, at der ikke findes en, men flere historiske tider. Begrebshistorie er hos Koselleck et sekundært, men samtidigt vigtigt forskningsfelt: Det

7 Den skelnen er brugt i B.E. Jensen, *Hvad er historie*, 2010.

8 Skulle en tredje og en fjerde være inddraget, ville den franske filosof Paul Ricœur (1913-2005) og den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (1906-1975) have været oplagte kandidater.

9 Koselleck er søgt indplaceret i en historistisk-hermeneutisk tradition i B.E. Jensen, »Historisme«, F. Collin & S. Køppe (red.), *Humanistisk videnskabsteori*, 2003, s. 171-198. For danske introduktioner til Kosellecks forfatterskab, se også *Begrebshistorie*, (= Slagmark nr. 48), 2007.

10 Den karakteristik gælder også efter udgivelsen af H. Joas & P. Vogt (udg.), *Begriffene Geschichte. Beiträge zum Werk Reinhart Kosellecks*, 2010. Af de 19 bidrag handler kun et specifikt om Kosellecks historik. Det er S.-L. Hoffmann, »Zur Anthropologie geschichtlicher Erfahrungen bei Reinhart Koselleck und Hannah Arendt«, sst., s. 191-204.

er på grund af menneskelivets historicitet, at begrebshistorie må udgøre et kerneelement i enhver velfunderet historieforskning.

Koselleck fik aldrig udarbejdet en større systematisk fremstilling af sin historieteori; den må derfor i dag stykkes sammen med afsæt i hans mange afhandlinger herom. De foreligger nu i flere samlebinder: (i) *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (1979), (ii) *Zeitschichten. Studien zur Historik* (2000), (iii) *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache* (2006) og (iv) *Vom Sinn und Unsinn der Geschichte. Aufsätze und Vorträge aus vier Jahrzehnten* (2010).¹¹

Carr har derimod affattet en systematisk redegørelse for sin historieteori. Men inden han nåede frem til den, havde han beskæftiget sig indgående med Edmund Husserls alderdomsværk *Die Krisis der europäischen Wissenschaften* (1936), hvor Husserl var begyndt at medtænke historie som erfarings- og forskningsfelt inden for rammerne af sin fænomenologiske filosofi. Carrs arbejde hermed førte til udgivelsen af bogen *Phenomenology and the Problem of History. A Study of Husserl's Transcendental Philosophy* (1974).

I det systematiske værk *Time, Narrative, and History* (1986) gik Carr dernæst videre i et forsøg på at overvinde begrænsningerne i Husserls forståelse af og tilgang til historie. Han har siden videreudbygget sin historieteori i flere afhandlinger. De vigtigste er: (i) *Phenomenology and Historical Knowledge* (1998),¹² (ii) *Place and Time: On the Interplay of Historical Points of View* (2001),¹³ (iii) *Time Zones: Phenomenological Reflection on Cultural Time* (2004)¹⁴, (iv) *The Reality of History* (2006)¹⁵ og (v) *Phenomenology of Historical Time* (2006)¹⁶.

Reinhart Kosellecks historik

Det var formentlig først i 1970, at det gik op for mange af Kosellecks fagfæller, at han var færd med at søsætte et ambitiøst teoriprojekt.¹⁷ Det

11 Enkelte af disse afhandlinger er oversat til dansk – jf. R. Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 2007.

12 Trykt i E.W. Orth & C.-F. Cheung (eds.), *Phenomenology of Interculturality and Life-world*, 1998, s. 112-130.

13 Trykt i *History and Theory*, Theme Issue 40, 2001, s. 153-167.

14 Trykt i D. Carr & C. Chan-Fai (eds.), *Space, Time, and Culture*, 2004, s. 3-13.

15 Trykt i T. Rockmore & J. Margolis (eds.), *History, Historicity and Science*, 2006, s. 121-136.

16 Trykt i M.S.C. Schback & H. Rubin (eds.), *The Past's Presence*, 2006, s. 7-23.

17 Hans arbejde hermed gik dog længere tilbage – jf. R. Koselleck, »Im Vorfeld einer neuen Historik«, *Neue Politische Literatur* 6:1961, s. 577-588. Jf. også N. Olsen, »Mellem Carl Schmitt og Martin Heidegger – Reinhart Kosellecks søgen efter en historieontologi i kølvandet på Anden Verdenskrig«, *Slagmark* 43:2005, s. 45-62.

år talte han ved det tyske historikermøde om *Wozu noch Historie?* og tog her afsæt i den krise, som historiefaget da befandt sig i. Skulle der findes en farbar vej frem – påpegede han – fordrede det, at faghistorikere besindede sig på deres fags teoretiske grundlagsproblemer.

Ud fra en retrospektiv betragtning er det slående, hvor mange af Kosellecks historieteoretiske temaer der allerede var i spil i *Wozu noch Historie?* Han gjorde fx gældende, at historikere havde meget at lære af Heideggers analyse af menneskelivets tidslighed (Zeitlichkeit) og historicitet (Geschichtlichkeit) – ja, han gik så vidt som til at hævde, at enhver faghistoriker burde kunne honorere følgende metodiske fordring:

[Die] Geschichtlichkeit des Daseins [gehört] zu den Voraussetzungen unserer Wissenschaft, sie zu reflektieren ist daher ein methodisches Gebot.¹⁸

Skulle historiefagets behov for teori indfris, måtte historikere begynde at beskæftige sig med de former for tidslighed, der er indlejret i historisk-sociale processer (Temporalität geschichtlicher Ereignisse). Fagets centrale teoridannelse ville følgelig blive en om historiske tider (Theorie der historischen Zeiten).

En hel del af Kosellecks fagfæller har formentlig været noget i vildrede, medens de påhørte hans programmatisk foredrag i 1970, idet hans tilgang til historieteori var forskellig fra den, de kendte fra historikermiljøet. De fik imidlertid snart mulighed for at stifte nærmere bekendtskab med den. I 1972 blev bogen *Theorie der Geschichtswissenschaft und Praxis des Geschichtsunterrichts* udgivet, og heri havde Koselleck et bidrag med titlen *Über die Theoriebedürftigkeit der Geschichtswissenschaft*, hvor tesaerne fremlagt ved historikermødet i 1970 blev foldet videre ud. Og igen indtog begrebet 'historicitet' en nøgleposition:

Wie die Geschichtlichkeit die Bedingungen der Möglichkeit von Geschichten überhaupt umreißen soll(...), so ist die Geschichtswissenschaft heute zu einem Begriff der Geschichtlichkeit gelangt, der zugleich der Möglichkeit von Geschichte überhaupt wie auch der Geschichtswissenschaft im engeren Sinne umschreibt.¹⁹

18 R. Koselleck, »Wozu noch Historie?«[1971], *Vom Sinn und Unsinn der Geschichte*, 2010, s. 45.

19 R. Koselleck, »Über die Theoriebedürftigkeit ...«[1972], *Zeitschichten*, 2000, s. 300.

Denne tese udgør et kerneelement i Kosellecks teori, men det var ikke en opfattelse, flertallet af hans fagfæller delte. Begrebet 'historicitet' har hidtil ikke indtaget nogen central plads i de normsatte historieteorier inden for historiefaget, hvilket kan forklare, at det heller ikke optræder som et af fagets nøglebegreber i Stefan Jordans *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe* (2003).²⁰

Kosellecks tese må derfor ikke udlægges som en beskrivelse af, hvordan der faktisk blev tænkt inden for historiefaget i 1970'erne, den repræsenterede snarere Kosellecks ønsketænkning – dvs. en angivelse af, i hvilken retning han ønskede at omprofilere sit fag. At det drejede sig om noget helt afgørende, fremgik også af en anden af hans teser i teoriafhandlingen fra 1972:

(...) mit der Geschichtlichkeit (...) [kann] der Blick freigelegt werden auf eine Historik, auf eine Metahistorie, die nicht die Bewegung, sondern die Beweglichkeit untersucht, nicht die Veränderung im konkreten Sinne, sondern die Veränderlichkeit.²¹

Koselleck hæftede flere betegnelser på sin historieteori, da han ikke kunne forlige sig med den traditionelle sprogbrug og derfor følte sig tilskyndet til at udmønte en ny. Han kaldte den for en historik, men også for en historieontologi (Ontologie der Geschichte) – altså en redegørelse for, hvad der kendetegner den væren, der i sit væsen er historisk (dvs. tidslig). Han kaldte sine nøglebegreber for formale eller metahistoriske kategorier og understregede, at det overordnede sigte var at udmønte en teori om mulighedsbetingelserne for historie som sådan og dermed også for de mulige historier.

Jeg vil straks føje enkelte præciseringer til for at forebygge misforståelser. Når han talte om »Möglichkeit von Geschichte überhaupt«, drejer det sig ikke om det velkendte kollektivsingular: 'historien', men derimod en 'historie' og flere 'historier'. Han havde i detaljer udforsket, hvordan sprogbrugen om 'historien som sådan' var blevet etableret og brugt, men abonnerede ikke selv på forestillingen om historien

20 Der skal gives endnu et par eksempler på, at faghistorikere har en 'blind plet', når det drejer sig om begrebet 'historicitet'. I Angelika Epples analyse af Kosellecks historik glimrer begrebet aldeles ved sit fravær – jf. A. Epple, »Natura Magistra Historiae? Reinhart Kosellecks transzendente Historik«, *Geschichte und Gesellschaft* 32:2006, s. 201-213. Begrebet er ligeledes fraværende i S.L. Hoffmanns førnævnte analyse fra 2010, jf. note 9.

21 R. Koselleck, »Über die Theoriebedürftigkeit ...« [1972], *Zeitschichten*, 2000, s. 299-300.

som én stor sammenhængende proces. Af samme grund er han kaldt en 'partisan for historier i flertal'.²²

Når han talte om »Bedingungen der Möglichkeit von Geschichten«, refererer det til historie forstået som et sæt igangværende processer. Det drejer sig altså om de levede historier og ikke om eftertidens fremstilling heraf eller historikers fortællinger herom.

Når Koselleck talte om mulighedsbetingelser for historie og metahistoriske kategorier, er det af Angelika Epple blevet udlagt, som om det skulle dreje sig om en transcendental – i betydningen: en overhistorisk – teoridannelse.²³ Koselleck har dog selv afvist en sådan udlægning. Han var bevidst om den teoretiske faldgrube, som en transhistorisk historieontologi vil udgøre (og som bl.a. Heidegger til dels faldt i), og han pegede derfor også på, at alle metahistoriske kategorier har et historisk ophav.

Kosellecks historieteori gør ikke krav på at være transhistorisk, kun på at være transepokal – dvs. som havende gyldighed for de tidsperioder, hvor det moderne menneske (dvs. homo sapiens) har levet og virket. Den tager afsæt i en antropologisk udlægning af Heideggers analyse af menneskers væren (og er dermed noget, Heidegger næppe selv ville have gouteret). Sagt med andre ord: Kosellecks historieteori søger at sætte menneskers historiske og sociale natur på begreb og identificere den indlejrede dynamik, der gør sig gældende i menneskers levede historier.

Et af hovedtemaerne i Kosellecks teori om historicitet (og dermed om historiske tider) er forsøget på at indkredse artsken-detegn ved det moderne menneske – kendetegn, der udgør rammerne for ethvert menneske- og samfundsliv. Det forklarer, at hans historik til dels har karakter af en historieantropologi (Anthropologie der Geschichte). Han gør det samtidigt klart, at en historik er afgørende forskellig fra historie som empirisk videnskab, den har snarere karakter af en teoretisk videnskab:

Die Historik befasst sich als theoretische Wissenschaft im Unterschied zu empirischen Historie nicht mit den Geschichten selber, deren vergangene, gegenwärtige und vielleicht künftige Wirklichkeiten von den Geschichtswissenschaft thematisiert und

²² J. Taubes, »Geschichtsphilosophie und Historik. Bemerkungen zu Kosellecks Program einer neuen Historik«, i R. Koselleck & W.-D. Stempel (red.). *Geschichte – Ereignis und Erzählung*, 1973, s. 493.

²³ Jf. note 20.

untersucht werden. Die Historik ist vielmehr die Lehre von den Bedingungen möglicher Geschichten.²⁴

Teorien foldes især ud på to analyseniveauer. Det første drejer sig om redegørelsen for de såkaldte mulighedsbetingelser for historie. Det drejer sig følgelig om en særdeles almen og abstrakt analyse, der ikke siger noget specifikt om, hvordan konkrete historisk-socialt processer faktisk forløber. Det andet vedrører analysen af specifikke historisk-socialt processer, og her undersøger han, hvordan mulighedsbetingelserne faktisk er blevet opfyldt og udfyldt inden for rammerne af specifikke forløb.

Da mulighedsbetingelserne for historie skal kunne forklare menneske- og samfundslivets historicitet, må det dreje sig om åbne, dynamiske og formbare kendetegn ved mennesker som art – dvs. et sæt egenskaber, der vil kunne forklare forandring og dermed åbner op for muligheden af vedvarende og – har det vist sig – også accelererende forandringer. Flere dimensioner indgår heri.

Der findes (i) rekurrerende mønstre i ethvert menneske- og samfundsliv (Koselleck taler bl.a. om Wiederholungsstrukturen), der så at sige rammesætter historisk-socialt processer. De mønstre er dog ikke kun rekurrerende, men også (ii) dynamiske og formbare, hvilket også muliggør kvalitative forandringer. Det er dog ikke muligt at slutte fra de almene antropologiske rammebetingelser til, hvordan historisk-socialt processer faktisk forløber, eftersom der tillige vil indgå (iii) person- og situationsspecifikke betingelser, og derfor har historisk-socialt processer karakter af (iv) delvis åbne processer.

At oparbejde indsigt i de rekurrerende og dynamiske mønstre – siger Koselleck – udgør den nøgle, der gør det muligt for os at dechifrere de levede historier – dvs. det er det, der gør, at vi kan forstå og forklare historisk-socialt processer.

I et menneske- og samfundsliv findes der en lang række fysisk-kemiske og biologiske rammebetingelser. Mennesker må fx til stadighed ilte deres blod og indtage væske og føde, såfremt de skal leve og virke. Koselleck har dog især interesseret sig for de socio-kulturelle rammebetingelser.

Et af hans mest kendte forsøg på at identificere et sæt socio-kulturelle rammebetingelser blev foldet ud i afhandlingen *'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont' – zwei historische Kategorien* fra 1976. Den centrale tese formuleres således:

24 R. Koselleck, »Historik und Hermeneutik« [1985], *Zeitschichten*, 2000, s. 99.

Es handelt sich um Erkenntniskategorien, der die Möglichkeit einer Geschichte begründen helfen. Anders gewendet: es gibt keine Geschichte, ohne dass sie durch Erfahrungen und Erwartungen der handelnde oder leidenden Menschen konstituiert worden wäre. Damit ist über eine jeweils konkrete vergangene, gegenwärtige oder zukünftige Geschichte noch nichts ausgesagt.²⁵

Menneskers erfaringer og forventninger – understreger Koselleck – udgør et sæt konstituerende (dvs. uomgængelige) rammebetingelser for historisk-social processer, og det er en følge af, at en handlingsteori indgår i grundlaget af hans historieteori. Det fremgår af afhandlingen om *Time and History* fra 1983:

Historical times can be identified if we direct our view to where time itself occurs or is subjectively enacted in humans as historical beings: in the relationship between past and future, which always constitutes an elusive present. The compulsion to coordinate past and future so as to be able to live at all is inherent in any human being.²⁶

I en levet nutid – siger Koselleck – indgår såvel en erindret fortid som en forventet fremtid. Men han føjer dernæst til, at fortid og fremtid er nærværende i det levede liv på en væsensforskellig måde.

(...) die Präsenz der Vergangenheit [in der Gegenwart ist] eine andere als die Präsenz der Zukunft.²⁷

Der er indbygget et indre spændingsforhold i de måder, hvorpå menneskers opsamlede erfaringer og opstillede forventninger former og præger deres levede historier. Når det drejer sig om historisk-social processer, vil folks morgendag aldrig være en helt igennem tro kopi af deres gårdsdag. Der sker hele tiden forandringer – de kan dog være ganske minimale, men også meget betydelige.

Selvom samspillet mellem menneskers opsamlede erfaringer og udmøntede forventninger udgør en uomgængelig og rekurrerende

25 R. Koselleck, »Erfahrungsraum' ...« [1976], *Vergangene Zukunft*, 1979, s. 351.

26 R. Koselleck, »Time and History« [1983], *The Practice of Conceptual History*, 2002, s. 111.

27 R. Koselleck, »Erfahrungsraum' ...« [1976], *Vergangene Zukunft*, 1979, s. 356.

rammebetingelse for historisk-socialle processer, betyder det ikke, at forholdet mellem folks erfaringslagre og fremtidsforventninger vil være konstant og dermed uforanderligt. Tværtimod har det – understreger Koselleck – karakter af et historisk foranderligt forhold.

Han skelner mellem flere slags tid. Der findes (i) en fysisk-astronomisk tid, hvor tid har karakter af en kontinuerlig række nu'er (Zeit als Jetztfolge). Der er ligeledes (ii) de biologiske tidsrytmer, der ofte har cyklisk karakter (fx det såkaldte biologiske ur). Endelig findes der (iii) historisk tid defineret ved, hvordan mennesker håndterer samspillet mellem deres erfaringslagre og fremtidsforventninger.

(...) die geschichtliche Zeit (...) [ist] eine mit der Geschichte sich wandelnde Größe, deren Veränderung sich aus der sich ändernden Zuordnung von Erfahrung und Erwartung ableiten ließe.²⁸

Kosellecks historieteori opererer – som før nævnt – på to analyseniveauer: både et alment-abstrakt og et konkret-specifikt. Skiftet fra det almene til det specifikke sker ved at fæstne opmærksomheden ved de specifikke erfaringer og forventninger, som bestemte mennesker har og gør brug af på et bestemt tidspunkt i en bestemt sammenhæng.

Im Medium von bestimmten Erfahrungen und von bestimmten Erwartungen zeitigt sich die konkrete Geschichte.²⁹

Koselleck brugte sine begrebshistoriske undersøgelser bl.a. til at udforske, hvordan historisk tid forandrer sig over tid. Det er derfor, at hans bog *Vergangene Zukunft* (1979) har undertitlen *Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Begrebshistorie bruges til at indkredse de forskellige betydninger, som historisk tid har fået tilskrevet gennem tiderne.

Jeg nøjes med et enkelt eksempel: undersøgelsen af *Vergangene Zukunft der frühen Neuzeit* fra 1968,³⁰ hvor han påviste, hvordan (lærde) europæeres fremtidsvisioner blev kvalitativt forandret mellem 1500 og 1800. De forventninger, der florerede ved indgangen til 1500-tallet, havde mestendels karakter af religiøse profetier – forestillinger om, hvornår Dommedag ville indtræffe. I tiden frem mod år 1800 kom to nye slags forventninger mere og mere i brug. Det drejede sig dels

28 Sst., s. 354.

29 Sst., s. 353.

30 Optrykt i *Vergangene Zukunft*, 1979, s. 17-37.

om rationelle prognoser vedrørende politiske forhold. Det drejede sig desuden om de sekulære historiefilosofier, hvori der indgik såvel prognoser som mere spekulative fremtidsfremskrivninger. Den tilgrundliggende antagelse er, at mennesker agerer forskelligt alt efter, hvilken slags fremtidsforventning de gør brug af.

Kosellecks teori om menneske- og samfundslivets historicitet er dermed også et forsøg på at tidsliggøre historie (*Verzeitlichung der Geschichte*) og generere indsigt i, hvad han benævner histories egen tidslighed (*Zeitlichkeit der Geschichte*). På et bestemt tidspunkt kan der i et samfund findes flere hinanden overlappende historiske tider, og dermed giver det også god mening at tale om det usamtidiges samtidighed (*Gleichzeitigkeit der Ungleichzeitigen*).

Kosellecks forsøg på at afdække histories egen tidslighed går dog videre end som så. Hans ambition var at udmønte en tidsteori, der på samme tid kan operere på flere forskellige niveauer. Den kaldes en tidsteori med flere lag (*mehrschichtige Zeittheorie*), og det er den, der blev søgt foldet ud i *Zeitschichten* (2000).

Et eksempel herpå drejer sig om menneskers brug af verbalsprog. Ser man på folks faktiske sprogbrug (den pragmatiske dimension), vil den i høj grad være situationsbestemt og udvise enestående træk. Når det derimod drejer sig om den semantiske dimension, ændrer den sig, men betydeligt langsommere end den pragmatiske. Ser man endelig på verbalsprogs grammatiske og syntaktiske dimension, ændrer den sig også over tid, men endnu langsommere end den semantiske.

Et andet af de eksempler, som Koselleck ofte brugte, vedrører Tysklands samling i 1990. Der var tale om en rimelig hurtig forandring, når det drejede sig om den forfatningsmæssige og politiske genforening af de to Tysklænder. Når det derimod drejede sig om den sociale og økonomiske integration, har forandringstakten været betydeligt langsommere. Og når det gælder de forskellige befolkningsgruppers tænke- og handlemåder, vil den formentlig strække sig over et endnu længere tidsrum. Det afgørende er følgende tese:

Der Gewinn einer Zeitschichtentheorie liegt (...) darin, verschiedene Geschwindigkeiten messen zu können, Beschleunigungen oder Verzögerungen und damit verschiedene Veränderungsweisen sichtbar zu machen, die von großer temporaler Komplexität zeugen.³¹

31 R. Koselleck, »Zeitschichten« [1995], *Zeitschichten*, 2000, s. 22.

En af historiefagets vigtigste opgaver – siger Koselleck – er at afdække og forklare de forandringsprocesser, der ikke bemærkes af aktørerne, fordi de forløber i en langsommere takt eller er så komplicerede, at aktørerne har vanskeligt ved at opdage dem. Det vil samtidig generere indsigt i menneske- og samfundslivets historicitet. Genbruges begrebsparret fra indledningen, kan man sige, at Koselleck efterstræber virkeliggørelsen af en historieforskning, der sammentænker aktørhistorie og observatørhistorie.

At kunne generere indsigt i menneske- og samfundslivets historicitet udgør for Koselleck det vigtigste formål med at studere historie. Den pointe formulerede han i *Zur anthropologischen und semantischen Struktur der Bildung* fra 1990 på følgende prægnante måde:

Bewusst reflektierte Sprache, also Sprachlichkeit, bewusst reflektierte Geschichte, also Geschichtlichkeit, bewusst reflektierte Religion, also Religiosität, und bewusst reflektierte Kunst, also Ästhetik – dies sind die schlagwortartigen Kürzel, deren gemeinsamer Nenner auf ‚Bildung‘ verweist.³²

David Carrs historiefænomenologi

Det var tidligere ganske let at overse den formative indflydelse, som Heidegger havde øvet på udformningen af Kosellecks historik, idet han fx i *Vergangene Zukunft* (1979) kun nævnes en enkelt gang og det i en fodnote. Men da Carr anmeldte den engelske oversættelse af dette værk i tidsskriftet *History and Theory*, havde han som filosof blik for vigtigheden af Heideggers historicitetsanalyse. Det er således denne, der forklarer, at Kosellecks historieteori især udfoldes i en begrebs-historisk ramme. Men han pegede samtidigt på, at Kosellecks tilgang er en historikers snarere end en filosof – casestudiet står i centrum, ikke den systematiske analyse.³³ Her vil jeg dog føje til, at Koselleck arbejdede mere alment-systematisk end de fleste af hans fagfæller.

Når vi vender os mod Carrs historieteori, er den primære inspirationskilde Husserl, om end Carr også er i løbende dialog/debat med andre nøglefigurer fra den hermeneutisk-fænomenologiske tradition – især Dilthey og Heidegger. Men hvor Husserl og Heidegger især kredsedde om, hvordan det enkelte individ forholder sig til det fortidige, har

32 R. Koselleck, »Zur anthropologischen ...« [1990], *Begriffsgeschichten*, 2006, s. 147.

33 D. Carr, »Review Essay: Futures Past«, *History and Theory*, 16:1987, s. 197-204.

Carr søgt at videreudvikle deres tilgange, således at de også er brugbare i en kollektiv sammenhæng. Det skal ligeledes nævnes, at han også positionerer sig i forhold til en aktuel historieteoretisk debat – fx i forhold til Paul Ricœur og Hayden White.

Carr hæfter selv etiketten 'historiefænomenologi' (phenomenology of history) på sin historieteori³⁴ – dvs. en fænomenologisk analyse af den historiske dimension, der er indbygget i ethvert menneske- og samfundsliv – og den svarer til Kosellecks historieontologi og historieantropologi. Afsættet hos Carr er ikke: hvad er historie? – hvis det tolkes som et spørgsmål om: hvordan får vi viden om historie? Det drejer sig om et andet sæt spørgsmål, og de præsenteres i afhandlingen *Phenomenology of Historical Time* (2006) på denne måde:

The phenomenological approach to history (...) want[s] to know what it means to be a 'historical being', (...) and in what sense we are intertwined with history. [It] want[s] to know how history is encountered, how it enters our lives, and in what forms of consciousness and experience, it does so.³⁵

Den brugte metafor skal tages på ordet. Mennesker er – hævder Carr – flettet ind i eller vævet sammen med det historiske. En analyse af menneske- og samfundslivets historicitet kredser følgelig om det at være historie – dvs. noget formbart og foranderligt. Historie/det historiske er derfor heller ikke et objekt, der kan betragtes oppefra og udefra. Tværtimod må afsættet være:

We are in history as we are in the world: it serves as the horizon and background for our everyday experiences.³⁶

Hvordan skal det forstås? Mennesker i almindelighed har – fremhæver Carr – et forhold til det fortidige på en mere almen og grundlæggende måde end den, der gør sig gældende, når historikere af fag forsker i emnet. Afsættet er derfor menneskers hverdagsagtige (dvs. før-teoretiske og ikke-italesatte) forhold til det fortidige, men her føjes det til, at en sådan tilgang også udgør en del af fundamentet for faghistorisk virksomhed. Det siges i *Time, Narrative, and History* (1986) på denne måde:

34 Jf. »Phenomenology and Historical Knowledge«, i E.W. Orth & C.-F. Cheung (eds.), *Phenomenology of Interculturality and Life-world*, 1998, s. 112-130. Den kaldes også 'a phenomenology of historical existence'.

35 I.M.S.C. Schback & H. Rubin (eds.), *The Past's Presence*. 2006, s. 7.

36 D. Carr, *Time, Narrative and History*, 1986, s. 4.

(...) we have a connection to the historical past, as ordinary persons, prior to and independently of adopting the historical-cognitive interest (...). What I am saying is that in a naïve and prescientific way the historical past is there for all of us, that it figures in our ordinary view of things, whether we are historians or not. We have what phenomenologists call a non-thematic or pre-thematic awareness of the historical past which functions as background of our present experience, or our experience of the present.³⁷

En af Kosellecks hovedteser er – som før nævnt – at nøglen til at afkode, hvad historisk(e) tid(er) er, skal findes i en analyse af, hvordan folks erfaringslagre sammenkobles med deres fremtidsforventninger i deres historiefrembringende handlinger. I Carrs *Time, Narrative, and History* findes der en mere detaljeret og dybdeborende analyse af dette sagforhold – en, der bygger videre på Husserls fænomenologiske gennemlysning af menneskers indre tidsbevidsthed.

I en indre tidsbevidsthed er der tre indbyrdes forbundne elementer: 'retention' (det fortidsrettede), 'attention' (det nutidsorienterede) og 'protention' (det fremtidsrettede), og det at sammenflette noget fortidigt, nutidigt og fremtidigt udgør et kendetegn ved menneskers erfaringsdannelse. Det siges tilspidset på denne måde:

We can no more conceive of an experience empty of future than one empty of past (...) without past and future there can be no present and thus no experience at all.³⁸

Det drejer sig imidlertid ikke kun om et kendetegn ved erfaringsdannelsen, kendetegnet gælder også menneskers handlinger, om end eftertrykket nu vil være lagt på det fremadrettede og dermed det fremtidige:

(...) in acting we protend or intend the future goal, (...) there is a sense in which it occupies the centre of our concern in action and reflects back upon and determines the present and past. (...) [Therefore] the agent, says Heidegger, is always *sich vorweg*, ahead of himself. (...) Human existence, he says, is characterized by its *Entwurfcharakter*: its projective character.³⁹

37 Sst., s. 2-3.

38 Sst., s. 29.

39 Sst., s. 38-39.

Når Carr bruger termen 'det narrative' i titlen på sin bog, er forklaringen, at han har sat sig for at indkredse grundlaget for en narrativ antropologi og samfundsteori – en, hvor et af de styrende teoremer er: »everyday reality is permeated with narrative«. ⁴⁰ Han ser sig i stand til at komme fra samspillet mellem fortid, nutid og fremtid til en narrativ antropologi ved hjælp af to teser. Den første er:

The narrative organization of time (...) is simply the *way* we experience and the *way* we act. ⁴¹

Den anden er:

Narrative structure (...) is the organizing principle not only of experience and action but of the self who experiences and acts. ⁴²

Disse udsagn om det narrative vedrører menneskers (hverdags)liv, og de bliver først i anden omgang forstået som narratologiske udsagn – dvs. udsagn om fortællinger om det levede liv. De angår med andre ord menneske- og samfundslivets ontologi.

Hvor Koselleck taler om historisk(e) tid(er), dér taler Carr om 'mennesketid(er)' (human time eller human temporality), de forskellige termer refererer dog til et og samme sagforhold, herunder at denne form for tid er afgørende anderledes end fysisk-astronomisk tid.

To exist humanly is not merely to be in time but to encompass it. (...) Human reality is a kind of temporal 'reach' or 'stretch'. ⁴³

Mennesketid bliver noget, der er udstrakt, fordi den indoptager og dermed vil omfatte fortid, nutid og fremtid. Carr peger endvidere på, at mennesketid er en bearbejdet og dermed også en formet tid (configured time) – noget, der formes af de erfaringer, mennesker gør, og de handlinger, de udfører.

Human existence and action (...) consist (...) in shaping and forming [time]. Human time in our sense is configured time. ⁴⁴

⁴⁰ Sst., s. 91.

⁴¹ Sst., s. 68. Senere har Carr modificeret sin position en smule, så det nu i stedet skulle formuleres som følger: 'one of the ways we experience'.

⁴² Sst., s. 73.

⁴³ Sst., s. 94-95.

⁴⁴ Sst., s. 89.

Er man kun vant til at tænke tid som urtid (clock-time, dvs. en objektiv og kontinuerlig række nu'er – fx som det vises af et digitalt ur), er der en betydelig mental barriere, der må overvindes, hvis man vil forstå tid som noget, der også kan formes af mennesker.

Mennesketid er den levede og oplevede tid – det er tolkningen af den tid, der fungerer som en del af den ramme, inden for hvilken mennesker lever og virker. Det er følgelig også en tid, der løbende får tilskrevet betydning(er), og det forklarer, at mennesketid tillige må blive en formet tid (configured time).

Vi er hermed ved det punkt, hvor det bliver helt tydeligt, at Carrs tilgang konvergerer fint med Kosellecks teoridannelse om historisk(e) tid(er), men at tankegangen er udfoldet en hel del mere systematisk og dybdeborende hos Carr end hos Koselleck.

Human subjectivity instantiates a special sort of relationship to time. (...) The Now is a vantage point from which I survey a kind of temporal field encompassing past and future. Memory and expectation make possible an ongoing experience through which past and future form the horizon or background from which the present stands out; together they give meaning to the present moment in which I experience and act. (...) The future I have before me is not merely anticipated or expected but also projected and affected by the actions in which I am engaged. Present and past are not merely passively given but actively construed and interpreted as a situation conducive to and calling for certain actions. Like space, then, time is a practical field.⁴⁵

At udforske mennesketid bliver aldeles afgørende, idet den er med til at definere de handlerum, i hvilke mennesker lever og virker. Og det pointeres derfor også, at en tolket fortid samtidig er med til at begrænse menneskers handlerum:

Many of our plans go awry (...) because we make mistakes about the past, about what happened and what we have done. The past does constrain us.⁴⁶

Det er altså først i lyset af den erfarede og oplevede tid, at fortidige og

45 D. Carr, »Phenomenology of Historical Time«, i M.S.C. Schback & H. Rubin (eds.), *The Past's Presence*. 2006, s. 8-9.

46 D. Carr, *Time, Narrative, and History*, 1986, s. 99.

nutidige aktørers handlinger vil kunne forstås og forklares på adækvat vis. Og til et handlerum hører også aktørernes forestillinger om de mulige indgreb, der vil kunne gøres i den pågældende sammenhæng:

Attention to what 'might be' is the essence of the agent's point of view in history. To act is to envisage certain outcomes, whether or not those outcomes actually followed.⁴⁷

Det svarer helt til Kosellecks fremhævelse af, at historikere må betragte historiske forløb under synsvinklen 'forgangen fremtid' (Vergangene Zukunft) – altså medtænke den åbenhed, som aktørerne havde blik for og handlede efter. Da det drejer sig om en tid, der tilskrives betydning(er), har den tillige karakter af en kulturtid (cultural time),⁴⁸ og dermed bliver den en særdeles formbar størrelse.

På samme måde som der findes former for mennesketid (= den erfarede og oplevede tid) – understreger Carr – findes der også, hvad der kan benævnes menneskerum (altså experienced space = place) – dvs. de erfarede og oplevede rum, hvor mennesker lever og virker.⁴⁹ Og de rum må ligeledes medtænkes, hvis vi skal forstå og forklare menneskers handlinger på adækvat vis.

Carrs udgangspunkt er – som før nævnt – at mennesker har et forhold til det fortidige på en mere almen og grundlæggende måde end den, der gør sig gældende, når faghistorikere udforsker det. Men Carr er på ingen måde ude på at problematisere historie som faglig virksomhed, tværtimod bruger han sine analyser til at forsvare historie som videnskab. Det er bl.a. den argumentation, der foldes ud i *The Reality of History* (2006).⁵⁰ Der er her tale om et treleddet forsvar.

Første led består i – som det er fremgået – at påvise, at en del af faghistoriens grundlag skal findes i en mere grundlæggende hverdagssammenhæng – dvs. i historie som livsverden.⁵¹ Andet led er en påpegning af, at historiefaget som mål har at nå frem til en virkelighedserkendelse – dvs. at faget er forpligtet på en erkendelsesrealistisk tilgang og tænkemåde. Det sker ved at forsvare en såkaldt kontinuitetstese, der i

47 D. Carr, »Place and Time«, *History and Theory*, Theme Issue 40, 2001, s. 161.

48 Jf. D. Carr, »Time Zones: Phenomenological Reflections on Cultural Time«, i D. Carr & C. Chan-Fai (eds.), *Space, Time, and Culture*, 2004, s. 3-13.

49 Se især de i note 45 og 47 nævnte analyser.

50 Trykt i T. Rockmore & J. Margolis (eds.), *History, Historicity and Science*, 2006, s. 121-136. Den har tidligere været trykt i tysk oversættelse i K.E. Müller & J. Rüsen, (red.), *Historische Sinnbildung*, 1997.

51 Samme styrende antagelse lagde jeg til grund for B.E. Jensen, *Historie – livsverden og fag*, 2003.

sin korteste form lyder: »historical narration derives from the narrative structure of human existence«. ⁵²

Det er her, Carr tager et opgør med den postmoderne historieteori, som bl.a. Hayden White har været eksponent for. Den teori hævder, at det narrative blot udgør en litterær form, som historiske forløb efterfølgende ikklædes, når historikere modellerer deres fremstilling i overensstemmelse med foreliggende litterære troper. Dens centrale antagelse er, at der er et misforhold – en diskontinuitet – mellem historiske forløb og en narrativ fremstilling heraf. I modsætning hertil vil Carr med sin kontinuitetstese godtgøre følgende tese:

Far from being merely the literary form (...) narrative is found at the level of human events themselves. (...) This theory thus affirms a continuity, rather than a disparity, between historical reality and historical narrative. ⁵³

Tredje led i Carrs forsvar er fremhævelsen af, at historie som videnskabsfag bidrager med noget andet og mere end de former for historisk erkendelse, der allerede gør sig gældende i et før-videnskabeligt hverdagsliv. I historie som fag kan en anden erkendelsesinteresse gøre sig gældende end den, der dominerer i livsverdenen. Hvor sidstnævnte mestendels har et praktisk sigte og dermed bliver fremtidsrettet, kan en mere rendyrket kognitiv interesse være den fremherskende, når det drejer sig om historie som videnskabsfag.

Faghistorikere skal – understreger Carr – håndtere en dobbeltopgave. På den ene side må de betragte historiske forløb under synsvinklen 'forgangen fremtid' – dvs. anlægge en aktørsynsvinkel på de levede historier. Dette kan i sig selv være en særdeles krævende opgave, da det vil fordre, at fagfolk prøver at se bort fra alt det, de godt ved med afsæt i bagklogskabens klare lys.

Faghistorikere må på den anden side også udnytte, hvad Carr beskriver som »history's unique cognitive advantage, that of hindsight«. ⁵⁴ De vil dermed kunne generere indsigt i mulige misforhold mellem de tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af menneskers mangfoldige projekter. Og dermed når Carr frem til følgende konklusion vedrørende historie som videnskabsfag:

⁵² D. Carr, »The Reality of History«, T. Rockmore & J. Margolis (eds.). *History, Historicity and Science*, 2006, s. 125. Carr fremhæver her, at ikke alle former for erfaringsdannelse har en narrativ karakter.

⁵³ Sst., s. 122.

⁵⁴ Sst., s. 132.

Any account that would restrict [history's] role to that of repeating the narratives of historical agents would overlook the most important thing: history has its *own* story to tell; its purpose is to generate a narrative which is different from and goes beyond the narratives it may incorporate. (...) To put it crudely, the historian is interested in events *as* they were lived and described by the participants, but with a view to contrasting those descriptions with events as they 'really were', that is as they are now viewed by the historian and integrated into his or her own narrative.⁵⁵

Genbruges begrebsparret fra indledningen, kan man sige, at også Carr plæderer for et historiefag, der på en reflekteret og målrettet måde søger at sammentænke en aktørhistorisk med en observatørhistorisk tilgang.

Socialkonstruktivistisk historieteori

Jeg har gjort rede for centrale dele af Kosellecks og Carrs historieteorier i et forsøg på at skitsere et afsæt (default position), der kan bruges af de fagfolk, der fremover kunne tænke sig at definere historie på en anderledes måde – altså folk, der er på udkig efter et alternativ til den fremherskende opfattelse, der sætter lighedstegn mellem begreberne 'historie(n)' og 'fortid(en)'.

Hvor faghistorikere er tilbøjelige til at anskue det fortidige i et udforskende og distancerende observatørperspektiv, tager Koselleck og Carr deres afsæt i en analyse af, hvordan historie (i betydningen historisk-sociale processer) frembringes – hvad der på engelsk beskrives som 'making history' og på tysk som 'Geschichte machen'. Koselleck og Carr anlægger således i første række et indgribende aktørperspektiv på historisk-sociale processer – de tager altså afsæt i det, jeg kalder aktørhistorie.

Det er dog ikke alene det aktørhistoriske afsæt, der gør forskellen. Koselleck og Carrs historieteorier er ligeledes baseret på et delvis andet virkelighedssyn end det, der har været det fremherskende i dansk faghistorie. Deres tilgange hører – teorihistorisk set – hjemme inden for et paradigme med rod i en socialkonstruktivistisk antropologi og samfundsteori.⁵⁶

⁵⁵ Sst., s. 133-134.

⁵⁶ Jf. B.E. Jensen, »Fra materialistisk samfundshistorie til socialkonstruktivistisk kulturhistorie – en status«, *Historie*, 2009, s. 73-88.

Da der findes flere konkurrerende varianter af socialkonstruktivisme, skal det straks nævnes, at jeg her alene beskæftiger mig med de varianter, der forsvarer en erkendelsesrealisme, og som ontologisk skelner mellem naturprocesser (uorganisk og organisk natur) og kulturprocesser (betydningsdannende praksisser).

Et af de felter, hvor et socialkonstruktivistisk paradigme har et markant fortrin, er i forståelsen og behandlingen af tid(er). Den britiske kulturhistoriker Bill Schwarz har peget på, at den fremherskende form for historievidenskab, der blev etableret i løbet af 1800-tallet, gør brug af et abstrakt, 'homogeniseret' og 'tomt' tidsbegreb:

The intellectual practice of history, in its emergent forms, was (...) striving to establish the principles of historical time as the definite component of temporality. In this scheme of things, subjective time, the time of everyday and of the self, memory included, could appear only as dysfunctional, working to interrupt the clear geometrical abstractions of the time of history.⁵⁷

Tages der afsæt i et objektivt tidsbegreb, lægges der samtidig op til en objektivistisk tilgang til historie – en, hvor historie betragtes som en uforanderlig størrelse (dvs. historie = fortid). En sådan forståelse af tid vil – mere eller mindre systematisk – lægge op til en problematisering af de oplevelser og konstruktioner af tid, som folk gør brug af i deres hverdagsliv. Schwarz gør tillige gældende, at selv hos Ferdinand Braudel, der arbejdede med en flerstrengt tidsteori, sker der en konsekvent nedvurdering af menneskers oplevelser og konstruktioner af tid.

Subjective time, memory included, cannot be accommodated within a theory of historical time that is based only on a conceptualization of time as external and objective. (...) Thus (from a Braudelian perspective) interior time could become the object of history, in much the same way as, say, witchcraft or shamanism has become a staple of historical study. But the temporal logics inscribed in interior time could never, from this perspective, contribute to historical analysis – to our understanding of the historical world – because interior time defies the temporal regime of objective social time, reaping confusion where the historian must impose order.⁵⁸

⁵⁷ B. Schwarz, »Memory, Temporality, Modernity«, i S. Radstone & B. Schwarz (red.), *Memory. Histories, Theories, Debates*, 2010, s. 43. Jf. også B. Schwarz, »History« og »Memory«, i T. Bennett m.fl. (red.), *New Keywords*, 2005, s. 156-159 & 214-217.

⁵⁸ B. Schwarz, »'Already the Past'. Memory and Historical Time«, i S. Radstone & K. Hodgkin (red.), *Memory Cultures. Memory, Subjectivity and Recognition*, 2006, s. 141.

På det punkt bryder Koselleck og Carrs historieteorier afgørende med en etableret historiefaglig tradition. Forskellen viser sig ikke kun i en differentieret forståelse af de tider, der indgår i et menneske- og samfundsliv, men især deri, at folks oplevelser og konstruktioner af tid tildeles en virkelighedsformende og dermed historiefrembringende effekt. Og det er i den sammenhæng, at begrebshistoriske analyser bliver helt centrale for at kunne afkode, hvordan aktører har erfaret og oplevet de(n) tid(er) og de(t)rum, hvor de lever og virker.

Megen nutidig tidsteori opererer med flere slags tid, men peger samtidig på, at de forskellige slags tid ikke kan tænkes sammen til én sammenhængende og modsigelsesfri teoridannelse.⁵⁹ Et vigtigt skel er det mellem ydre tid, dvs. den objektive og tomme fysisk-astromoniske tid, og indre tid, dvs. de erfarede, oplevede, subjektive mennesketider.⁶⁰

Indre tid vil fx altid være nogens tid, det er en tolkning af tidserfaringer, som nogen gør i bestemte sammenhænge. Hermed får den indre tid tilskrevet betydning(er) og bliver dermed også noget, som folk kan være mere eller mindre fælles om. En fælles tolkning af indre tid udgør således en vigtig del af grundlaget for menneskelige fællesskaber.

Når der således tages afsæt i en socialkonstruktivistisk antropologi og samfundsteori, gøres mennesketid (human temporality) til et både integreret og formende moment i historisk-sociale processer. Hverken Koselleck eller Carr har dog gjort brug af betegnelsen 'socialkonstruktivisme', når de har skullet beskrive deres historieteoretiske positioner. Men begge er de rundet af den tradition – den hermeneutisk-fænomenologiske – som også har dannet arnested for en erkendelsesrealistisk udgave af socialkonstruktivismen.

Her tænkes på den tradition, der går tilbage til Alfred Schütz' *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie* (1932) – en tilgang, der blev videreudbygget af hans elever Peter L. Berger og Thomas Luckmann i *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* (1967). Det drejer sig om et teoriekompleks, der har sat sig for at udrede sammenhængen mellem tre indbyrdes forbundne forhold:

Society is a human product. Society is an objective reality. Man is a social product.⁶¹

59 Jf. R. Koselleck, »Zeit«, i S. Jordan (red.). *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, 2003, s. 331-335. Jf. også J. Frow, »Time«, i T. Bennett m.fl. (red.), *New Keywords*, 2005, s. 351-353.

60 Jf. B.E. Jensen, »Tid og historie«, *temp – tidsskrift for historie* 1:2010, s. 198-203.

61 P.L. Berger & T. Luckmann, *The Social Construction of Reality*, 1967, s. 79.

Det er derfor også en teoridannelse, der ikke alene har sat sig for at udforske og besvare følgende spørgsmål: »How is it possible that subjective meaning become objective facticities?«,⁶² men som gør det ved at anlægge et såkaldt førstepersonsperspektiv herpå (dvs. som anskuet med afsæt i et bestemt jeg og/eller vi).

Det er følgelig et teorikompleks, der fæstner opmærksomheden ved, at en historisk-social virkelighed også består og formes af de betydningsuniverser (Sinnprovinzen, provinces of meaning), der til stadighed bruges og genbruges i et menneske- og samfundsliv.

(...) phenomenological sociologists insist that we must not downplay the role of individual subjectivities. Social reality cannot be reduced to relations between individual subjects; yet without the latter – that is intersubjectivity – there is ultimately no social reality.⁶³

Selvom Koselleck og Carr ikke selv har beskrevet deres positioner som socialkonstruktivistiske, gør de brug af formuleringer, der ligger helt på linje med en socialkonstruktivistisk sprogbrug:

Es gibt keine Geschichte, ohne dass sie durch Erfahrungen und Erwartungen der handelnden oder leidenden Menschen konstituiert worden wäre.⁶⁴

The narrative activity (...) is practical before it becomes cognitive or aesthetic in history and fiction. (...) Narration in our sense is constitutive not only of action and experience but also of the self which acts and experiences. (...) I am the subject of a life-story which is constantly being told and retold in the process of being lived.⁶⁵

62 Sst., s. 30.

63 S. Overgaard & D. Zahavi, »Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life«, i M. Hviid Jacobsen (red.), *Encountering the Everyday. An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*, 2009, s. 93.

64 R. Koselleck, »'Erfahrungsraum' ...« [1976], i *Vergangene Zukunft*, 1979, s. 351. Se endvidere Kosellecks pointerede formulering i »Historik und Hermeneutik« [1985]: »Die Wirklichkeit, die sich eingestellt hat, indem die Menschen sie produziert haben«, *Zeitschichten*, 2000, s.117.

65 D. Carr, »Narrative and the Real World: An Argument for Continuity«, *History and Theory* 26:1986, s. 126.

Verbet 'at konstituere' og adjektivet 'konstitutiv' bruges ofte i socialkonstruktivistiske skrifter og signalerer noget afgørende og vidtrækkende.⁶⁶ Hvis et X siges at være konstitutivt, angiver det ikke alene, at X indgår som væsentligt element heri, men også at X er med til at gøre X til, hvad det er.

Koselleck hævder altså, at historie er noget, der frembringes, så snart mennesker gør brug af deres erfaringslagre og fremtidsforventninger, når de handlende bearbejder eller blot udholder deres foreliggende livsvilkår. Og Carr hævder, at menneskers identiteter (deres jeg'er og vi'er) er noget, der frembringes gennem menneskers narrative virksomhed – fx ved at blive en del af et narrativt fællesskab.

En indkredsning af de indsigter, der ligger til grund for socialkonstruktivistisk antropologi og samfundsteori, kan ske ved at inddrage et par værker af den canadiske filosof Charles Taylor. I *Sources of the Self. The Making of Modern Identity* (1989) bliver flere af de centrale indsigter præsenteret på denne måde:

To ask what a person is, in abstraction from his or her self-understanding, is to ask a fundamentally misguided question, one to which there couldn't in principle be an answer. So one crucial fact about a self or person (...) is that it is not like an object in the usually understood sense. We are not selves in the way we are organisms, or we don't have selves in the way we have hearts and livers. We are living beings with these organs quite independently of our self-understandings (...). The self is partly constituted by its self-interpretations. (...) One is a self only among other selves. A self can never be described without reference to those who surround it.⁶⁷

Taylors fremstilling er baseret på tre styrende teoremer. Det første peger på, at der er en afgørende forskel mellem biologiske (fx iltning af blod, stofskifte) og kulturelle processer (fx dannelse af menneskers identiteter). Det andet fremhæver, at et menneskes identitet(er) dannes gennem en kommunikativ interaktion med andre mennesker, hvilket vil sige, at dannelse af identitet(er) sker inden for rammerne af

66 Om denne sprogbrug, se også B.E. Jensen, »Fra materialistisk samfundshistorie....«, *Historie*, 2009, s. 78ff.

67 C. Taylor, *The Sources of the Self*, 1989, s. 34-35. Om dette værks historie- og samfundsteoretiske signifikans, se C. Calhoun, »Morality, Identity, and Historical Explanation: Charles Taylor on the Sources of the Self«, *Sociological Theory* 9(2):1991, s. 232-263.

bestemte betydningsnetværk og -universer. Det tredje teorem peger på, at menneskers identitet(er) til dels formes af deres selvforståelse(r), og Taylor beskriver derfor mennesker som selvfortolkende dyr (self-interpreting animals).

Når mennesker fremstilles som selvfortolkende dyr, bruges termen 'selvforståelse' som et skalabegreb – dvs. et, der dækker hele skalaen fra en implicit og ikke-italesat til en tematiseret og italesat selvforståelse. Børn vil fx have en implicit forståelse af sig selv som brugere af dansk sprog, men uden at de vil have italesat sig selv som danske sprogbrugere. En af de sammenhænge, hvor tesen om mennesker som selvfortolkende dyr, forekommer åbenbar, er i forbindelse med menneskers fællesskaber – især hvis Benedict Andersons begreber om 'forestillede fællesskaber' (imagined communities) gives en klar socialkonstruktivistisk tolkning.⁶⁸ Sådanne fællesskaber lever og fungerer i kraft af deres fællesskabsforestillinger.⁶⁹

Tesen om mennesker som selvfortolkende dyr har Taylor udbygget i bogen *Modern Social Imaginaries* (2004), der for en del er en socialkonstruktivistisk udlægning af, hvordan en vestlig modernitet er opstået og har ændret sig. Men bogen indeholder også en redegørelse for hans nye nøglebegreb 'social imaginary' – en term, som her oversættes som 'social forestillingsverden'.

For så vidt som mennesker er selvfortolkende dyr, bliver det aldeles afgørende at få udforsket deres (implicitte og eksplicitte) selvforståelser, såfremt deres handlinger skal kunne forstås og forklares på adækvat vis. Taylors definition af 'social forestillingsverden' er som følger:

By social imaginary, I mean (...) the ways people imagine their social existence, how they fit together with others, how things go on between them and their fellows, the expectations that are normally met, and the deeper normative notions and images that underlie these expectations. (...) the social imaginary is that common understanding that makes possible common practices and a widely shared sense of legitimacy.⁷⁰

Kosellecks tese om historisk(e) tid(er) og Carrs om mennesketid – lived and experienced time – og menneskerum – lived and experienced

68 Jf. B.E. Jensen, »Re-Imagining a People: Towards a Theory of Peoplehood as Social Imaginary«, i M. Bøss (red.), *Narrating Peoplehood amidst Diversity*, 2011 (u.u.).

69 Jf. B.E. Jensen, »Danmarkshistorier som identitetspolitik«, *Historie* 2008, s. 150-156.

70 C. Taylor, *Modern Social Imaginaries*, 2004, s. 23.

space = place – udgør helt afgørende delelementer i en teori om sociale forestillingsverdener, herunder forestillinger om, hvad der vil være muligt/ønskeligt at gøre i en bestemt sammenhæng.

Begrebet 'social forestillingsverden' har den forklaringsstrategiske styrke, at det omfatter såvel deskriptive (dvs. opfattelser af, hvordan den historisk-socialt verden faktisk er indrettet og fungerer) som normative forestillinger (dvs. opfattelser af, hvordan den verden burde/ikke burde fungere). Det mest afgørende er dog, at en social forestillingsverden indgår som hjørnesten i enhver adækvat praksisteori – dvs. en redegørelse for, hvordan menneskers historisk-socialt praksisser fungerer. Det formuleres således:

(...) what we see in human history is ranges of human practice that are both at once, that is, material practices carried out by human beings in space and time, and very often coercively maintained, and at the same time, self-conceptions, modes of understanding. (...) The self-understandings are the essential condition of the practice making the sense that it does to the participants. Because human practices are the kind of thing that makes sense, certain ideas are internal to them.⁷¹

Taylors praksisteori medtænker, at der altid indgår materielle-organiske dimensioner i menneskers praksisser, men det, der gør den til en socialkonstruktivistisk teoridannelse, er tesen om, at en sådan praksis også vil være meningsfuld og dermed en betydningsbærende aktivitet – dvs. at de, der udøver den praksis, selv tilskriver den betydning og derfor som oftest vil kunne redegøre for, hvorfor de gør, som de gør. Betydningsuniverser indgår følgelig som uomgængelige og konstituerende momenter i menneskers praksisser og fællesskaber.

Der er intet epokegørende i en historieteori, der tager afsæt i en praksis- eller handlingsteori. Og set i det lys fremstår et socialkonstruktivistisk historiebegreb mestendels som en videreførelse af en velkendt tilgang inden for historiefaget. Men samtidig må det føjes til, at der er tale om en ganske betydelig omprofilering af den tilgang. Den handlingsteoretiske tilgang foldes nu mere detaljeret og mere konsekvent ud, end hvad der hidtil har været normen.⁷²

71 Sst., s. 31-32.

72 At der i dag er et tydeligt opbrud undervejs, vidner fx Dansk Velfærdshistorie, bd. 1, 2010 om – jf. J.H. Petersen & K. Petersen, »Dansk velfærdshistorie. Et projekt og dets teoretiske ramme«, Historisk Tidsskrift 110:2010, s. 210-224.

Den anderledes forsknings- og forklaringsstrategi viser sig, så snart man skal indholdsbestemme, hvad der forstås ved at handle i tid og rum. Socialkonstruktivistisk historieteori tilskriver såvel mennesketid (dvs. de(n) af aktørerne erfarede og oplevede tid(er)) som menneskerum (dvs. de(t) af aktørerne erfarede og oplevede rum) en mere vidtgående forklaringskraft, end hvad der hidtil har udgjort normen inden for et historiefag forpligtet på et fortidsfikseret historiebegreb. Det er en ligefrem følge af det forhold, at mennesketid- og -rum nu forstås som en virkelighedsformende og historiefrembringende faktor i historisk-sociale processer.

Der sker alt i alt en markant opprioritering, hvad angår udforskningen af de betydningsuniverser, inden for hvilke aktører i fortid og nutid har levet og virket – altså de sociale forestillingsverdener, der må medtænkes for at kunne udmønte en adækvat form for aktørhistorie. Når det drejer sig om observatørhistorie, fæstnes opmærksomheden også ved, hvordan menneskers subjektivitet og intersubjektivitet ikke kun har taget sig forskelligt ud i forskellige kulturelle rum, men også hvordan disse sider af et menneske- og samfundsliv har forandret sig afgørende over tid. Her ligger i øvrigt en væsentlig del af den nøgle, der vil kunne afkode menneske- og samfundslivets historicitet.